

Research Paper

Socialist realism and its connection with Ahmad Mahmoud's ideas in *The Neighbors*

Maryam Faghihabdollahi^{*1} , Khodabakhsh Asadollahi² , Bijan Zahiri Nav³

¹ Ph.D. student of Persian Language and Literature, University of Mohaghegh Ardabili, Iran

² Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Mohaghegh Ardabili, Iran

³ Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Mohaghegh Ardabili, Iran

10.22080/RJLS.2021.20017.1180

Received:

October 17, 2020

Accepted:

March 1, 2021

Available online:

November 9, 2021

Keywords:

Socialist Realism, The Neighbors, Ahmad Mahmoud, Fiction

Abstract

The 19th century had a profound effect on the history of world literature, especially for two countries, each with a high literary richness. The golden age of Russian literature and the interrelationship between Western and Eastern culture, through literature and translation of the works of writers and literary figures, introduced another world with common concepts to Iran, especially its fiction. Iran stood at a point in history where it needed a cry for collective justice more than ever, and it was a gift that socialist realism in Soviet literature presented to Iranian novelists. Realism emphasized the objectivity and reality of society as if it saw itself as one of those people, and on the other hand, socialism emerged in direct opposition to power-centered thinking and the accumulation of power and wealth among a particular class. Socialist realism was therefore the cry of the proletariat for oppression against the capitalist system. Ahmad Mahmoud, one of the Iranian writers of that time, by accepting this thought and reflecting it in the novel *Neighbors*, seeks to show the poor society and its confrontation with the power and wealth-oriented society. And it has the evils of the capitalist system

*Corresponding Author: Corresponding Author

Address: Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran

Email: m.faghihabdollahi@gmail.com

Tel: 09111941139

Extended Abstract

Socialist realism is one of the sub-branches of the school of realism in which it emphasizes the objectivity and reality of society with a view to oppression and rises in direct opposition to power-oriented thinking and the accumulation of power and wealth among certain classes. In fact, socialist realism is the cry of the proletariat for the oppression of the capitalist system, and "it emerged in a situation in which centuries of authoritarian rule over the people led to the accumulation of an infinite revolutionary force in them." In fact, "this branch of realism, based on the importance of labor and labor and its value in building a socialist society (handing over power to the people), became very popular and influential in the Soviet society of those days.

In Iran, after the constitutional movement, socialist realism attracted the attention of Iranian writers such as Bozorg Alavi, Ali Ashraf Darvishian, Simin Daneshvar, and Jalal Al-Ahmad. Another Iranian writer who created works within this school is Ahmad Mahmoud, who is a writer and has paid much attention to the problems and social anomalies of his society, especially in the southern climate. Neighbors novel is one of the valuable works in which the author depicts different people from different strata of society. What makes the novel Neighbors a thought-provoking work are the different characteristics of

individuals in different classes of society. Accordingly, this novel can be considered as a big step towards showing the components of socialist realism in Iranian society in the era of the author. The main issue of this research is to find the components of socialist realism in this novel. This descriptive-analytical research seeks to answer the question: What are the components of socialist realism in the novel Neighbors? And in what way did the author portray the events of the society of his time in the novel Neighbors? In this research, the components of socialist realism in the novel Neighbors are analyzed and explained in order to reveal and explain the society portrayed by the author according to the reflection of the ideas of socialist realism in it. The research findings indicate the existence of prominent components of socialist realism in the novel Neighbors, which are: populism (attention to the personality and class of peasants and workers), typology (attention to realism). In depicting war and struggle), professionalism and partisanship (expression of ideology). With the help of these components, the author has tried to show the Iranian society at the same time realism, under the influence of oppression and accumulation of power and wealth of the ruling system on acute economic conditions and the emergence of poverty and suffering in the working class and class conflict.

علمی

تحلیل مؤلفه‌های رئالیسم سوسیالیستی در رمان همسایه‌ها

مریم فقیه عبدالهی*^۱، خدابخش اسداللهی^۲، بیژن ظهیری ناو^۳^۱ دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی^۲ استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی^۳ دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی

doi 10.22080/RJLS.2021.20017.1180

چکیده

رئالیسم سوسیالیستی، یکی از زیرشاخه‌های مکتب رئالیسم است که در آن بر عینیت و واقعیت جامعه با نگاهی بر تظلم‌خواهی تأکید دارد و در تقابل مستقیم با تفکر قدرت‌محوری و انباشت قدرت و ثروت در میان طبقه‌ای خاص قد علم می‌کند. در واقع، رئالیسم سوسیالیستی فریاد تظلم‌خواهی پرولتاریا در مقابل نظام سرمایه است. احمد محمود، از نویسندگان معاصر ایرانی، در رمان همسایه‌ها به دنبال نمایش جامعه‌ی زیردست و تقابل آن با جامعه‌ی قدرت و ثروت‌محور است و همواره تلاش می‌کند زشتی‌ها و پلیدی‌های نظام سرمایه‌داری را در داستان‌هایش نشان دهد. این تحقیق که به روش توصیفی - تحلیلی صورت گرفته، درصدد پاسخ به این پرسش‌هاست که مؤلفه‌های رئالیسم سوسیالیستی در رمان همسایه‌ها کدام‌اند؟ و نویسنده در رمان همسایه‌ها از چه دریچه‌هایی وقایع جامعه‌ی عصر خود را به تصویر کشیده است؟ در این تحقیق، به تحلیل و تبیین مؤلفه‌های رئالیسم سوسیالیستی در رمان همسایه‌ها پرداخته شده است تا از رهاورد آن، جامعه‌ی به‌تصویرکشیده توسط نویسنده با توجه به بازتاب اندیشه‌های رئالیسم سوسیالیستی در آن آشکار و تبیین شود. یافته‌های تحقیق، حکایت از وجود مؤلفه‌های برجسته‌ی رئالیسم سوسیالیستی در رمان همسایه‌ها دارد که عبارتند از: مردم‌گرایی (توجه به شخصیت و طبقه‌ی دهقانان و کارگران)، سنخ‌گرایی (توجه به واقع‌گرایی در ترسیم جنگ و مبارزه)، مسلک‌گرایی و حزب‌گرایی (بیان ایدئولوژی). نویسنده با کمک این مؤلفه‌ها سعی داشته است تا جامعه‌ی ایران را در عین واقع‌گرایی، تحت تأثیر ظلم و انباشت قدرت و ثروت نظام حاکمه بر شرایط حاد اقتصادی و بروز فقر و رنج در طبقه‌ی کارگری و ایجاد تضاد طبقاتی نشان دهد.

تاریخ دریافت:

۲۶ مهر ۱۳۹۹

تاریخ پذیرش:

۱۲ اسفند ۱۳۹۹

تاریخ انتشار:

۱۸ آبان ۱۴۰۰

کلیدواژه‌ها:

رئالیسم سوسیالیستی،
همسایه‌ها، مردم‌گرایی،
سنخ‌گرایی، مسلک‌گرایی

* نویسنده مسئول: مریم فقیه عبدالهی

آدرس: دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

ایمیل: m.faghihabdollahi@gmail.com

تلفن: ۰۹۱۱۱۹۴۱۱۳۹

۱ مقدمه

۱/۱ بیان مسأله

رنالیسم سوسیالیستی به عنوان شاخه‌ای از مکتب رنالیسم، در پاسخ به جامعه‌ی طبقاتی روسیه و تحت تأثیر اصول فلسفی و سیاسی و جامعه‌شناختی مارکس پدید آمد. این مکتب وقتی به کشورهای اتحادیه‌ی جماهیر شوروی سابق وارد شد و از هنری آسان و در دسترس همگان دفاع می‌کرد و موضوع آن پیرامون زندگی روزمره‌ی توده‌های مردم بود و «در شرایطی ظهور کرد که قرن‌ها حکومت استبدادی بر مردم موجب تجمع نیروی بیکران انقلابی در آن‌ها گردید» (اصغری، ۱۳۸۵: ۲۹). در واقع، «این شاخه از رنالیسم، با اصل توجه به اهمیت کار و کارگر و ارزش آن در ساخت جامعه‌ی سوسیالیستی (سپردن قدرت حکومت به دست مردم)، در جامعه‌ی آن روز شوروی رواج و تأثیر بسیاری یافت. این مکتب، نمونه‌ای از جریان‌های ادبی وابسته به دولت است که به نحوی ستم‌کارانه بر نویسندگان روسیه تحمیل شده و در آن، دو جریان ادبی وجود داشته است؛ یکی جریان آینده‌گرایان که پاره‌ای از فرهنگ بورژوازی یا همان سرمایه‌داری را تبلیغ می‌کرد و دیگری، جریانی که به ایجاد و توسعه‌ی نوعی ادبیات خاص طبقه‌ی رنجبر فرا می‌خواند» (اصغری، ۱۳۸۵: ۲۶).

در ایران، بعد از نهضت مشروطه، رنالیسم سوسیالیستی توجه نویسندگان ایرانی همچون بزرگ علوی، علی اشرف درویشیان، سیمین دانشور و جلال آل احمد را جلب کرد و ادبیات داستانی ایران، مرکز اصلی تأثیرپذیری مستقیم ادبیات ایران از انقلاب اکتبر روسیه و مکتب رنالیسم سوسیالیستی شد. دیگر نویسنده‌ی ایرانی که در چارچوب این مکتب آثاری خلق کرد، احمد محمود است. احمد محمود در سال ۱۳۱۰ شمسی در شهر اهواز زاده شد. ورود وی به عرصه‌ی نویسندگی با انتشار مجموعه داستان *مول* رقم خورد که با

هزینه‌ی شخصی‌اش چاپ شد. احمد محمود نویسنده‌ای است که به معضلات و ناهنجاری‌های اجتماعی جامعه‌ی خویش، خاصه اقلیم جنوب بسیار توجه کرده است. رمان همسایه‌ها از جمله آثار ارزشمندی است که نویسنده در آن، افراد مختلفی را از قشرهای متفاوت اجتماع به تصویر می‌کشد. آن چه رمان «همسایه‌ها» را اثری قابل تأمل کرده است، خصوصیات متفاوت افراد در طبقات مختلف جامعه است. براین اساس، می‌توان این رمان را گامی بلند در راستای نشان‌دادن مؤلفه‌های رنالیسم سوسیالیستی در جامعه‌ی ایران در عصر نویسنده به شمار آورد. مسأله‌ی اصلی این پژوهش، یافتن مؤلفه‌های رنالیسم سوسیالیستی در این رمان است.

۱/۲ پرسش‌های پژوهش

در این جستار سعی بر آن است تا با رویکردی توصیفی - تحلیلی به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود:

۱- مؤلفه‌های رنالیسم سوسیالیستی در رمان *همسایه‌ها* کدام‌اند؟

۲- نویسنده در رمان *همسایه‌ها* از چه زاویه‌ای به نمایش جامعه‌ی عصر خود پرداخته است؟

۲ پیشینه‌ی پژوهش

تاکنون پژوهشی به صورت مستقل در خصوص رمان *همسایه‌ها* با نگرش رنالیسم سوسیالیستی نگاشته نشده است. اما آثاری که به بازتاب رنالیسم سوسیالیستی در آثار ادبی پرداخته عبارتند از:

- روح الله هادی و تهمینه عطایی (۱۳۸۸) مقاله‌ای با عنوان «مبانی زیبایی‌شناختی رنالیسم سوسیالیستی»، نویسندگان ضمن معرفی رنالیسم سوسیالیستی به مفاهیم و مضامین نظری پیرامون

تعاریفی پیرامون ادبیات تطبیقی، مؤلفه‌های رئالیسم سوسیالیستی را در دو رمان مذکور بازتاب داده است.

- ابراهیم قادری (۱۳۹۷) در پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد با عنوان «رئالیسم سوسیالیستی در رمان نفرین زمین جلال آل احمد و رمان از الزلزال طایر و طار»، ضمن بررسی ادبیات تطبیقی و پژوهشی در شکل و محتوای این دو اثر، به بازتاب مؤلفه‌های رئالیسم سوسیالیستی در این رمان‌ها پرداخته است.

۲/۱ حدود پژوهش

حدود این پژوهش، رمان *همسایه‌ها* نوشته‌ی احمد محمود است.

۲/۲ روش پژوهش

در این پژوهش پس از استخراج مؤلفه‌های مکتب رئالیسم سوسیالیستی، رمان *همسایه‌ها*، به روش توصیفی - تحلیلی و براساس اندیشه‌های این مکتب با ذکر نمونه‌های مختلف تحلیل می‌شود.

۳ چارچوب نظری پژوهش

۳/۱ رئالیسم سوسیالیستی

رئالیسم سوسیالیستی در قلمرو هنر و ادبیات، در اتحاد جماهیر شوروی و همه‌ی کشورهای که اقمار شوروی هستند، مکتب و آموزه‌ی رسمی شمرده می‌شود. این سبک زیبایی‌شناختی و ادبی را استالین در اوایل دهه‌ی ۱۹۳۰ به‌عنوان تنها سبک مناسب جوامع کمونیست معرفی و بر اتحاد جوامع شوروی تحمیل کرد (حبیب، ۱۳۸۶: ۲۹۰ و ۲۹۱). این مکتب از تلفیق دو مکتب رئالیسم و سوسیالیسم شکل گرفت. چراکه معتقد بود برای بیان واقعیات جامعه، به زبان متکلف نیاز ندارد و زبان باید ساده و قابل انتقال باشد تا بتوان تصویر درستی از جامعه نشان داد (داد، ۱۳۷۵: ۱۵۵). بنابراین، رمان یا داستان رئالیستی با زیربنای قوانین طبیعی و

این مکتب نیز پرداخته‌اند. از جمله مؤلفه‌هایی که در ضمن این مکتب معرفی شده است، عبارتند از: مبارزه با سرمایه‌داری، جنگ و انقلاب، تاریخ‌گرایی آگاهانه، کارگران، رهبران انقلاب و

- اریک هارتلی و کاوه دهگان (۱۳۳۲) در مقاله‌ای با عنوان «رئالیسم سوسیالیستی»، ضمن شرح تاریخچه‌ای مفصل از رئالیسم سوسیالیستی، تعریف مختصری نیز از این مکتب کرده‌اند.

- نیره خلیلی (۱۳۹۰) در پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد با عنوان «نمود رئالیسم سوسیالیستی در شعر معین بسیسو»، ضمن تعاریف کامل و جامعی در باب رئالیسم سوسیالیستی پس از ذکر تاریخچه‌ای از این مکتب و معرفی ریشه‌های آن سعی کرده رئالیسم سوسیالیستی و مؤلفه‌های آن را در اشعار معین بسیسو، شاعر عرب به نمایش بگذارد.

- سعیده خانی (۱۳۹۳) در پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد با عنوان «رئالیسم سوسیالیستی در آثار داستانی جبران خلیل جبران»، به مؤلفه‌های رئالیسم سوسیالیستی و مبانی نظری پژوهش در این زمینه پرداخته و آن را در داستان‌های جبران خلیل جبران بازتاب داده است.

- زهرا بشیری (۱۳۹۵) در پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد با عنوان «بررسی رئالیسم سوسیالیستی در رمان‌های دن آرام اثر میخائیل شولوخوف و کلیدر اثر محمود دولت آبادی»، با

نیکلای گوگول^۲ آغاز شد (ساجکوف، ۱۳۶۲: ۸۸). این اثر (شئل) با سبکی طنزآلود به بررسی اوضاع اجتماعی روسیه‌ی تزاری می‌پردازد. آغاز **رنالیسم انتقادی** نیز با رمان‌های بزرگی مانند *فاماگاردیف*، و *مادر ماکسیم گورکی*^۳ است (سیدحسینی، ۱۳۸۷: ۳۰۱ و ۳۰۲). به دیگر بیان، تکامل رنالیسم انتقادی راه را برای تحوّل کیفی در شیوه‌ی رنالیستی گشود و به پیدایش رنالیسم سوسیالیستی منجر گردید و از این منظر، رنالیسم سوسیالیستی وامدار آرای رنالیسم انتقادی است (ساجکوف، ۱۳۶۲: ۲۱۲).

رنالیسم سوسیالیستی به سرعت شیوه‌ی رایج رمان‌نویسی در اتحاد جماهیر شوروی شد. در این نوع رمان‌ها از ستم سرمایه‌داران بورژوا، فضیلت طبقه‌ی پرولتاریا و خوشبختی آنان تحت حکومت سوسیالیستی شوروی سخن می‌رود. اساس، «کار» است و هنر باید نیروی خلاق کار را نشان دهد. کار و هنر با هم مناسبات اجتماعی را تنظیم می‌کنند (شمیسا، ۱۳۹۱: ۸۴). در این مکتب، تأکید بر صنف کارگران است، به همان دلیلی که در مانیفست حزب کمونیست از انضمام پیشه‌وران و دهقانان فقیر به طبقه‌ی کارگر بحث می‌شود؛ به دست آوردن یک اکثریت ملّی؛ زیرا به کمک آن اکثریت است که ایجاد انقلاب سوسیالیستی و در دست گرفتن حکومت، لازم و یا امکان‌پذیر می‌شود (ملکی، ۱۳۵۷: ۳۴). از همین روست که لنین معتقد است که «عناصر فرهنگ دموکراتیک و سوسیالیستی، اگرچه به شکل ابتدایی، در هر فرهنگ ملّی دیده می‌شود، چون توده‌های رنج‌بر و استثمار شونده که شرایط زندگی‌شان سرانجام موجب پیدایش ایدئولوژی سوسیالیستی می‌گردد در میان هر ملّتی وجود دارند» (Lenin, 1943, v19: 20).

با وجود تعاریف متعددی که از رنالیسم سوسیالیستی مطرح شده است، به سه عنوانی می‌رسیم که در تمام تعاریف، مشترک و خود

اجتماعی قد علم می‌کند. برای واکنش‌ها و پدیده‌های روحی شخصیت‌های خود، عاملی بیرونی را به نام جامعه‌ی هدف قرار می‌دهد؛ این یعنی قایل به وجود شدن برای اجتماع به عنوان موجودی زنده؛ و در یک کلام رنالیسم پیش از تشریح زیستی انسان، به مطالعه‌ی اجتماعی و تاریخی او می‌پردازد (پرهام، ۱۳۵۳: ۵۵).

از سوی دیگر، «سوسیالیسم»^۱ یا جامعه‌خواهی مکتبی است که در تقابل مستقیم با تفکر قدرت‌محوری و انباشت قدرت و ثروت در میان طبقه‌ای خاص قد علم کرد. تعیین تاریخ دقیق و نخستین باری که سوسیالیسم شکل گرفت کار آسانی نیست. اما با نگاهی به مهد و آبشخور سوسیالیسم به روسیه می‌رسیم. انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ روسیه (انقلاب سوسیالیستی) به قدرت گرفتن بلشویک‌ها^۲ و لغو مالکیت خصوصی در سراسر روسیه انجامید. همه‌ی امور به شوراهای روستایی واگذار شد. یک سال بعد بلشویک‌ها به «حزب کمونیست اتحاد شوروی» تغییر نام دادند (نوروزی، ۱۳۹۶: ۸۰). سوسیالیسم در معنای ساده‌ی خود اندیشه و نظامی سیاسی، اقتصادی و اجتماعی است که برای ایجاد یک نظم اجتماعی مبتنی بر انسجام همگانی می‌کوشد و به دنبال این است که تمام اقشار جامعه سهمی برابر در سود همگانی داشته باشند. در نظام سوسیالیستی، دولت به دنبال تولید آن چیزی است که جامعه به آن نیاز دارد (وبر، ۱۳۹۳: ۷۴).

به طور کلی، مکتب رنالیسم در روسیه به سه دوره‌ی: ۱- رنالیسم نخستین؛ ۲- رنالیسم انتقادی؛ و ۳- رنالیسم سوسیالیستی تقسیم می‌شود. عصر **رنالیسم نخستین** را باید دوره‌ی عظمت ادبیات روسیه برشمرد؛ زیرا در هیچ برهه‌ای چون این عصر، ادبیات این کشور دارای نویسندگان بزرگ نبوده است (سیدحسینی، ۱۳۸۷: ۳۰۲). رنالیسم نخستین در این جغرافیا با داستان کوتاه *شئل* اثر

^۳ Maxim Gorky

^۱ Socialism

^۲ Nikolai Gogol

عقاید مشترک دارند و برای اثبات عقاید مشترک خود، مبارزه می‌کنند. «می‌توان ایدئولوژی و مبارزه برای کسب قدرت را به عنوان عوامل تشخیص حزب دانست» (رزمجو، ۱۳۷۸: ۳۰).

ایدئولوژی به عنوان یکی از برجسته‌ترین اصطلاحات مارکس و به منزله‌ی بازنمودهایی که بر ذهنیت فرد یا گروه اجتماعی حاکم بوده، تعریف می‌شود (مک کوئیلان، ۱۳۸۴: ۱۴۹). یکی از مسیرهای تثبیت و اشاعه‌ی این نظام ایده‌ها، نشر و پخش متون هستند. بالطبع، نویسندگان نقش بایسته‌ای در این امر دارند؛ آن هم با نشر متون ادبی. اساساً در نظر مارکسیست‌ها، «ادبیات را نویسندگانی خلق می‌کنند که خود را عضوی از طبقه‌ی پرولتاریا و در خدمت آگاهی‌بخشی به آن طبقه می‌دانند» (عسگری، ۱۳۸۷: ۳۸). در تعریفی ساده باید ایدئولوژی را سیستمی از ایده‌ها و قضاوت‌های روشن و صریح و عموماً سازمان‌یافته‌ای بدانیم که موقعیت یک گروه، یا جامعه را توجیه و تفسیر و تشریح می‌نماید. «مسلک‌گرایی و حزب‌گرایی ناظر بر محتوای ایدئولوژیک رئالیسم سوسیالیستی و ترویج بی‌چون و چرای سیاست‌های حزب کمونیست است» (ویلیامز، ۱۳۸۶: ۹۰). ایدئولوژی به‌وسیله‌ی مبشران و کسانی که سعی دارند اثراتی بر جریان تاریخی جامعه‌ی خود بگذارند، ارائه می‌شود و اشاعه می‌یابد و بدین ترتیب موجب تغییرات یا تحولاتی در جامعه می‌گردد.

۴ خلاصه‌ی رمان

در یک نگاه کلی، رمان همسایه‌ها را می‌توان به دو بخش تقسیم کرد: در بخش اول، با زندگی نوجوان ۱۵ ساله‌ای با نام خالد (شخصیت اصلی داستان) روبه‌رو می‌شویم که از درچه‌ی چشم او داستان روایت می‌شود. خالد، به گزارش زندگی روزمره‌ی خود، خانواده‌اش و شش خانواده‌ی مستأجر دیگر آن خانه می‌پردازد؛ شرح مختصات زندگی فلاکت‌بار

دربدارنده‌ی گروهی از مفاهیم مشابه هستند. به بیان دیگر جان‌مایه‌ی رئالیسم سوسیالیستی را می‌توان در مردم‌گرایی^۱، سنخ‌گرایی^۲، مسلک‌گرایی^۳ و حزب‌گرایی^۴ خلاصه کرد (ویلیامز، ۱۳۸۶: ۸۷ و ۸۸).

۳/۱/۱ مردم‌گرایی:

در مردم‌گرایی، چند عنصر ضروری به نظر می‌رسد: مردم، زندگی و فرهنگ آن‌ها. نویسندگان در داستان‌هایی با مؤلفه‌های رئالیسم سوسیالیستی، هیچ لزومی نمی‌بینند که فرد غیرعادی و عجیبی را که با اشخاص معمولی فرق دارد، انتخاب کند. این فرد در عین حال، نماینده‌ی هموعان خویش و وابسته به اجتماعی است که در آن زندگی می‌کند. «مردم‌گرایی با زیرشاخه‌هایی نظیر توجه به شخصیت‌ها و افراد در مسیر داستان و اهمیت طبقه‌ی دهقانان و کارگران، یکی از شاخص‌ترین اصول مکتب رئالیسم سوسیالیستی است» (تراس، ۱۳۸۴: ۱۰۴۰).

۳/۱/۲ سنخ‌گرایی:

اساس رئالیسم سوسیالیستی، بر واقع‌گرایی و حقیقت‌زندگی است. «مسأله‌ی سنخ‌گرایی، رئالیسم را در حکم بازآفرینی مستقیم واقعیات مشهود، دستخوش تغییر می‌کند» (ویلیامز، ۱۳۸۶: ۸۹). عصر رئالیست، یک عصر انتقادی است. نویسندگان با سلاح آگاهی روشن‌بینانه، به مقابله با نیروی تخیل و «هنر برای هنر» می‌پردازند و همواره شرح مستقیم واقعیات را بدون دخالت تخیل و توهم می‌پسندند. «رئالیسم سوسیالیستی، از هنرمند، تجسم صادقانه و از نظر تاریخی عینی واقعیت را در انکشاف انقلابی‌اش می‌خواهد» (سیدحسینی، ۱۳۸۷: ۳۰۳).

۳/۱/۳ مسلک‌گرایی و حزب‌گرایی:

حزب در حقیقت، گردهمایی پایدار گروهی از مردم تحت لوای جریان‌ها و جناح‌های سیاسی است که

³ ideinost

⁴ partinost

¹ narodnost

² tipichnost

۵/۱ مردم‌گرایی:

همان‌طور که اشاره شد، توجه به افراد معمولی و قشرهای پایین، از ویژگی‌های اصلی رئالیسم سوسیالیستی است. بر اساس نگره‌های مارکس، مبارزه‌های طبقه‌ی پرولتاریا در دهه‌های آغازین قرن نوزدهم شکلی جدی به خود گرفت و در نهایت، سبب شکل‌گیری جنبش انقلابی موسوم به سوسیالیسم شد؛ رکن‌رکن این جنبش، توده‌های مردم بودند؛ مردم رنجور، خسته و سرخورده‌ای که کم‌ترین دستمزد را برای بیشترین کار دریافت می‌کردند، اما به‌مرور و به‌واسطه‌ی آشنایی با روشنفکران، توده‌ها و خاصه کارگران برآن می‌شوند که به‌دنبال دستیابی به حقوق تضییع شده‌شان در کار باشند. این توده‌ها در تنگناهای نظام سرمایه‌داری گرفتار شدند و به دنبال برون‌رفت از این تنگناها هستند. مانند شخصیت خالد که پس از فقر و بدبختی، با گام نهادن به بیرون خانه، به پختگی فکری می‌رسد و با حقوق خویش آشنا می‌شود. آنچه نویسنده در پردازش شخصیت خالد نشان می‌دهد، «جوانی است که نخست شاهد زندگی فلاکت‌بار و محرومیت همسایه‌هاست و نیز غرق در لذت‌های جسمی و جنسی دوره‌ی بلوغ، به تدریج دچار تحول شخصیت می‌شود و با گام نهادن به بیرون خانه، شرکت در مسایل سیاسی کشور، آشنایی با دوستان احزاب سیاسی و پختگی فکری با حقوق خویش آشنا می‌شود» (ابراهیم‌تبار و دیگران، ۱۳۹۵: ۶۵) و تحول شخصیتی وی را در تکامل اجتماعی‌اش مشاهده می‌کنیم که یکی از بارزترین ویژگی‌های رئالیسم سوسیالیستی در رمان است. خالد در طی مسیر داستان، سیر صعودی شخصیت خود را طی می‌کند. او دیگر نه یک فرد معمولی، خنثی و بی‌خاصیت، بلکه فردی معترض نسبت به امور سیاسی و آگاه به اعمالی است که در جامعه انجام می‌دهد. خالد در کنار دیگر افراد هم‌طبقه‌ی محروم خود، خاصه صنف کارگران - و در سایه‌ی شفق، پندار، بیدار، دکتر و ... درگیر سیاست و مبارزه می‌شود.

این افراد در همسایگی هم در خانه‌ای دنگال. در این نیمه از داستان است که خالد به‌طور نامشروع ارتباط جنسی برقرار می‌کند و دچار عذاب وجدان هم می‌شود. پدرش به‌خاطر وضعیت کساد کسب و کار مجبور می‌شود برای کار به کویت برود و خالد هم وردست امان‌آقا در قهوه‌خانه مشغول کار می‌شود. حلقه‌ی اتصال بخش اول و دوم آن‌جاست که پای خالد به جرم شکستن شیشه‌ی خانه غلام‌علی خان پاسبان به کلانتری گشوده می‌شود. البته خالد با ضمانت امان‌آقا آزاد می‌گردد، اما در کلانتری فردی به نام پندار از او می‌خواهد که پیغامی را به شخصی به نام شفق برساند. خالد در پی پیدا کردن شفق، با گروه‌های سیاسی و روشنفکری آشنا می‌شود که در مسیر ملی‌شدن صنعت نفت و ایستادگی در برابر انگلیس تلاش می‌کنند. خالد جذب این گروه می‌شود، به خاطر حضور در میتینگ تحت تعقیب پلیس مخفی قرار می‌گیرد و پایش به شدت آسیب می‌بیند، به یکی از خانه‌های انتهایی کوچه پناه می‌برد و با دختری به نام سیه‌چشم آشنا و عاشقش می‌شود. در نهایت، توسط یکی از مأموران مخفی دولت دستگیر و روانه‌ی زندان می‌شود. خالد که حالا به مرز پختگی رسیده، در زندان و توأمان با زندانی‌شدن پندار و آموزه‌های وحدت‌بخش او به تحریک زندانیان برای اعتصاب غذا می‌پردازد. به سبب همین عصیان هم در پایان داستان، رییس زندان ترتیبی می‌دهد که خالد در روز آزادیش از زندان یک‌راست روانه‌ی اجباری (خدمت سربازی) شود!

۵ مؤلفه‌های رئالیسم سوسیالیستی در رمان همسایه‌ها

طبق چارچوب نظری این پژوهش، مؤلفه‌های رئالیسم سوسیالیستی در رمان همسایه‌ها به شرح زیر است:

بلورخانم را نگاه می‌کنم که نفرین می‌کند و زیر تسمه پیچ و تاب می‌خورد. تسمه، رو ران‌های بلورخانم جا انداخته است...» (محمود، ۱۳۵۲: ۱۱)

هریک از شخصیت‌های زن مطرح‌شده در داستان، از جمله بلور خانم، نماینده‌ی گروهی از افراد جامعه‌ی زخم‌خورده در جامعه‌ی مردسالار هستند که به خاطر فقر فرهنگی غالب جامعه، هیچ جای‌گاه و حقوق اجتماعی‌ای برای آن‌ها در نظر گرفته نشده است. نویسنده در شروع داستان به فلاکت‌ها و بدبختی‌های زنان در جامعه‌ی مردسالار می‌پردازد. امان‌آقا مدام زنش را کتک می‌زند، مادر راوی مدام در حال وصله‌دوزی است، زن رحیم خرچگی بیمار است و رحیم کاری برایش نمی‌کند. روشن است که در جامعه‌ی استبدادی که فقر فکری و فرهنگی وجود دارد، این طرز نگاه در مورد زنان، از آن‌ها موجوداتی سرخورده و منفعل خواهد ساخت. اساساً زنان در طبقه‌ی فرودست، بدبختی را پذیرفته‌اند، بدون این‌که دلیلش را بدانند:

«هروقت با پدرم و مادرم رفته‌ام جایی، همیشه مادرم پشت سرمان راه رفته است. هیچ‌وقت نشد که حتی شانه به شانه‌مان هم راه برود.

- مادر چرا این‌همه عقب می‌مونی؟

- زن همیشه میباید پشت سر مرد راه بره پسر...

- چرا؟

- گناه داره!...

- گناه؟

مادرم کم‌حوصله شده است.

— گناه که نه، ولی خب، این رسم و رسوم

ماس» (ص ۹۸ و ۹۹).

۵٫۲ سنخ‌گرایی:

کشف و ثبت وقایع جهان بدون دخالت عنصر خیال‌بافی، اساس کار نویسندگان رئالیسم است. اساس کار سنخ‌گرایی نیز، بازتاب وقایع عینی است. احمد محمود که «از همان آغاز راه تا [به

همسایه‌ها داستان زندگی فلاکت بار افراد کارگری است که در سطوح بسیار پایین جامعه زندگی می‌کنند. طبقه‌ی رنج‌بر و زحمت‌کشی که تحت سلطه‌ی نظام سرمایه‌داری حاکم بر جامعه است. همسایه‌ها ترسیم و بازتاب سرکوب افراد مستضعفی است که حتی از داشتن کم‌ترین و ابتدایی‌ترین امکانات هم بی‌بهره‌اند و برخی از آن‌ها اصلاً امکاناتی ندارند؛ برای مثال می‌توان به شیوه‌ی زندگی «صنم»، یکی از شخصیت‌های زن داستان اشاره کرد که برای امرار معاش مجبور است روزی خانواده‌ی خویش را با پخت و فروش نان به همسایه‌ها به‌دست آورد:

«یک هفته‌ای می‌شود که صنم کنار سایبان الاغ‌های مش رحیم تنورکی روبه‌راه کرده است. بانگ روز از خواب بیدار می‌شود و خمیر می‌کند. پیش از ظهر، تنور را آتش می‌اندازد و سی‌چهل تایی نان می‌پزد و دسته می‌کند و می‌دهد به‌دست کرم که بدهد در خانه‌ی همسایه‌ها» (ص ۱۵۸).

از نمونه‌های دیگر مردم‌گرایی و توجه به شخصیت‌های داستانی محمود در این رمان، اشاراتی است که به وضعیت نامساعد زنان در جامعه دارد. آن‌چه در مجموع درباره‌ی زنان و وضعیت آن‌ها در این رمان آمده حاکی از آن است که شرایط سختی از نظر عدم دسترسی به حقوق اجتماعی دارند؛ کتک‌خوردن‌های بلور خانم از امان‌آقا و صحبت‌های حاج‌شیخ‌علی درباره‌ی حقوق زن، گوشه‌هایی از وضع نامناسب زن در آن دوره به خاطر فقر فرهنگی در اجتماع ترسیم شده توسط محمود است.

در همان سطرهای آغازین داستان، توصیف کتک خوردن بلورخانم توسط همسرش امان‌آقا است:

«باز فریاد بلورخانم تو حیاط دنگال می‌پیچد. امان‌آقا، کمر بند پهن چرمی را کشیده است به جاننش. هنوز آفتاب سرنزده است. امان‌آقا از اتاق هجوم می‌آورد بیرون و بلورخانم را می‌کوبد. ..

«شلاق باید مضرس باشد. بالا که می‌رود، لای شیارها باز می‌شود. پایین که می‌آید و به گوشت که می‌نشیند، شیارها بسته می‌شود و با صدها دهانه‌ی کوچک مثل گاز انبر، گوشت را می‌گیرد و می‌کشد...» (ص ۳۱۵ و ۳۱۶).

احمد محمود در این رمان با نگاه واقع‌گرایانه‌ی خود توانسته است با نشان‌دادن مراحل رشد و تکوین یک نوجوان بر گستره‌ی روزگار ملی شدن صنعت نفت و دوره‌ی فعالیت‌های حزبی، دغدغه‌های واقعی نسلی را بیان کند که کاملاً قابل لمس است. نمایش واقعی و باورپذیر از وقایع سیاسی دوره‌ی ملی‌شدن صنعت نفت از مهم‌ترین شاخصه‌های رئالیسم سوسیالیستی در این اثر است. خالد در رمان همسایه‌ها در حقیقت نماد ملتی است که روزگاری گرفتار استعمار بیگانه بوده و حقوق خویش را نشناخته است، اما سرانجام به آن مرحله از شناخت می‌رسد.

دهه‌ی ۲۰ شمسی را دوره‌ی فترت تاریخ معاصر ایران نامیده‌اند، زیرا در این دهه رضاخان تبعید شد، فرزند او محمدرضا سعی داشت وضعیت خود را تثبیت کند. انگلیسی‌ها امور کشور را به دست گرفته بودند و خوزستان مستعمره‌ی مناسبی برای انگلیسی‌ها بود؛ به همین دلیل، مردم این خطه وقایع بسیاری همچون استعمار نفت، حضور بیگانه‌ها، مهاجرت و بعدها مبارزات مردمی علیه انگلیس، تلاش برای ملی‌شدن صنعت نفت و... را شاهد بودند (راوندی، ۱۳۷۴: ۶۱۹). رمان همسایه‌ها به شیوه‌ای بسیار منسجم و با واقع‌گرایی نافذ روایت‌گر همه‌ی این مسایل است.

۵٫۳ مسلک گرایی و حزب گرایی:

نویسنده در داستان‌هایی با مؤلفه‌های مشهود رئالیسم سوسیالیستی، باید سختی‌های زندگی عینی را با ترکیب دیدگاهی کمونیستی تصویر و درواقع، بدین گونه ایدئولوژی غالب خود را بیان کند. ایدئولوژی به افراد یک جامعه این امکان را می‌دهد که موقعیت خود را در هر برهه‌ای از تاریخ،

آخر [نویسنده‌ای است واقع‌گرا] (قاسم‌زاده، ۱۳۸۳: ۲۳۹)، واقع‌گرایی را مفیدترین و بهترین شیوه برای ارائه‌ی اندیشه‌هایش می‌داند. احمد محمود روایت‌گر زندگی مردم جنوب است؛ پیدایش جنگ و اعتصاب و مبارزه و ضرورت بازتاب حوادث ناشی از آن‌ها، در حوزه‌ی رمان بر کسی پوشیده نیست. حضور قشرهای عامی و عادی جامعه در صحنه‌های انقلاب و جنگ و مبارزات در داستان همسایه‌ها، مبین و مفسر واقعی انسان‌های درگیر دنیای مبارزه و انقلاب است؛ او با ترسیم مبارزه‌های مردم عادی سعی داشته از واقعیت‌های ملموس سخن بگوید و به دنیای فراواقعیتی پا نهد تا باورپذیری و واقع‌گرایی داستان را بیشتر کند.

نویسندگان در آثار واقع‌گرا، مستقیماً به واقعیت می‌پیوندند و در اعماق آن فرو می‌روند تا حقیقت آن را دریابند. نکته‌ای که در این داستان، باید به آن توجه کرد این است که در کنار توصیف شخصیت‌ها و مکان‌های داستان، تجربه‌های واقعی خود نویسنده در عرصه‌ی مبارزه و به‌خصوص شرح شیوه‌ی شکنجه‌کردن‌ها و زندگی در زندان، بر حقیقت‌مانندی و واقع‌گرایی بیشتر داستان تأثیر گذاشته است. «احمد محمود از حدود بیست‌ودو سالگی از زندان تجربه‌ی عینی دارد و پیش از آن نیز از نوجوانی درگیر مبارزه بوده است. نویسنده از طریق انتخاب نوجوانی کم‌تجربه به عنوان راوی و قهرمان داستان و قرارداد او در کنار شخصیت‌های فردی متعدد که هرکدام معرف یکی از نابسامانی‌های جامعه هستند، توانسته است به خلق اثری با واقع‌گرایی کامل نایل شود. او از زبان خالد، کیفیت سلول انفرادی را به‌گونه‌ای عینی به تصویر می‌کشد:

«از گرما دارم خفه می‌شوم. سلول انفرادی، سه قدم درازا دارد و دو قدم پهنا. سقفش خیلی بلند است. تاریخ تاریک هم هست. تنها از سوراخ گرد در آهنی، یک دایره‌ی نور افتاده است رو زیلو...» (ص ۲۹۷)

و بازتاب عینی شکنجه‌شدن با شلاق و رنج حاصل از برخورد این آلت با تن خالد:

کرده‌اند. این فریاد آشتی‌ناپذیر مبارزین سرسختی است که ریشه بر اندام...» (ص ۱۷۰)

درواقع، مخاطب، با خواندن گفتگوهای این شخصیت‌ها در قهوه‌خانه، به گوشه‌هایی از وضعیت دهه‌ی ۲۰ که نویسنده از زبان اقشار دیگر جامعه قصد نمایش آن را دارد، پی می‌برد.

ایدئولوژی احمد محمود در این قسمت‌ها از داستان و مضامین و تصاویری مشابه آن، در واقع، به وجودآورنده‌ی پدیده‌ای جمعی به نام «ما» در محیط اجتماعی‌ای به نام قهوه‌خانه است، بدین ترتیب که مردم را به گردهم جمع آورند و در یک مجمع بخوانند. در اینجا «ما» می‌تواند یک طبقه‌ی اجتماع، یک حزب سیاسی، یک ملت و یا یک نهضت اجتماعی و یا پدیده‌ی دیگری از این قبیل باشد. نویسنده با تجمع افراد در یک مجمع، به بیان ایدئولوژی حاکم در آن عصر پرداخته تا صدای یک فرد، نه؛ بلکه صدای یک «ما» و جمع را به گوش مخاطب برساند و به بیان یک ایدئولوژی کلی بپردازد.

علاوه‌براین، نویسنده در این کتاب، از لحظه‌ی آشنایی خالد با شفق، ضمن نشان‌دادن راه و رسم شیوه‌های مبارزاتی و حتی راهکارهای خروج از بحران (دستگیری، شکنجه و زندانی‌شدن)، آرام‌آرام مخاطب را با اندیشه‌های مارکسیستی و مبارزات طبقاتی آشنا می‌کند:

« زیر چراغ‌های روشن، دسته‌دسته جوان‌ها ایستاده‌اند و با هم حرف می‌زنند. همین‌طور که جلوشان می‌گذرم حرف‌هاشان را نصفه‌کاره می‌شنوم:

- به این میگن جبر تاریخ.

سر و وضع‌شان نشان می‌دهد که درس خوانده هستند.

— کدوم جبر تاریخی عزیزم؟ همه‌ی این الم‌شنگه‌ها زیر سر خودشونه.

قدم‌ها را کند می‌کنم.

بهرتر تعریف نمایند، این‌که چرا و به‌وسیله‌ی چه کسانی استثمار شده‌اند، چرا باید تغییراتی را برای بهبود اوضاع مردم و جامعه ایجاد کرد و از این قبیل ...

فضای باز سیاسی زمان محمود، ظهور احزاب گوناگون در صحنه‌های سیاسی کشور را به دنبال داشت. «حزب توده‌ی ایران در سال ۱۳۲۰، با حمایت علنی قوای اشغالگر شوروی، فعالیت خود را آغاز کرد و تا کودتای ۲۸ مرداد سال ۱۳۳۲، صدها حزب کوچک و بزرگ به تدریج ایجاد شدند» (حسینیان، ۱۳۸۴: ۹۰).

به طور کلی، «اصول ایدئولوژیک رئالیسم سوسیالیستی به این شرح است: گذاشتن فعالیت خود در خدمت خلق و روح حزب، همبستگی استوار با توده‌های زحمتکش، اومانیسیم سوسیالیستی و ...» (سیدحسینی، ۱۳۸۷: ۳۰۳). از جمله مؤلفه‌ها و اصول ایدئولوژیک غالب و مشهود در داستان محمود عبارتند از:

۵٫۳٫۱ گذاشتن فعالیت خود در خدمت خلق و روح حزب:

در رمان همسایه‌ها، قهوه‌خانه به سبب امکانی که برای گردآوری اقشار مختلف جامعه دارد و نیز به دلیل وجود رادیو در آن، مکانی می‌شود برای اجتماع معترضان و گل‌کردن بحث‌های سیاسی و نیز پیگیری خبرهای داغ و اتفاقات این حوزه؛ این‌جاست که اوضاع سیاسی و اجتماعی مردم از زبان خودشان در قهوه‌خانه توسط نویسنده تفسیر می‌شود:

« صدای رادیو افتاده است. مشتری‌ها دور مرد جوان حلقه زده‌اند. به‌هم فشرده شده‌اند و نفس نمی‌کشند. مرد جوان دارد با صدای بلند روزنامه می‌خواند. چند لحظه می‌ایستم و گوش می‌دهم:

— این فریاد بیست میلیون انسان غارت شده است که اینک برای کوتاه‌کردن دست دزدان دریایی، مردانه بپا خاسته‌اند. این فریاد حق‌طلبانه‌ی بیست میلیون انسان شرافتمند است که سال‌های سال، بار استعمار را بر شانه‌های زخم‌دار خود حمل

آن جا که فرصت آموزشی ندارند، عموماً راه‌های معقول و منطقی را برای خود بر نمی‌گزینند؛ زیرا هیچ نوع آشنایی با این مباحث ندارند. در واقع، خرافه‌پرستی آن‌ها از خاستگاه حمق و جهل منشأ می‌گیرد. (یاوری، ۱۳۹۹: ۱۱۲). نویسنده با نشان‌دادن باورهای خرافی و سنتی شخصیت‌های داستانی، سعی می‌کند فقر فرهنگی جامعه را جلوه‌گر و ایدئولوژی‌های خود را در قالب تصاویر انتقادی به مخاطب القا کند. نویسنده، اعتقاد به نیروهای متافیزیک و خرافی شخصیت‌های داستانش را در همان آغازین صفحه‌های رمان شرح می‌دهد؛ جایی که پدر خالد مشغول خواندن کتاب *اسرار قاسمی* است:

«پدر خالد به‌راستی به این کتاب و دستوراتش اعتقاد دارد و فکر می‌کند:

«اگه قلب آدم صاف باشه با دستورات کتاب *اسرار قاسمی* می‌تونه دنیا رو مسخر خودش کنه» (ص ۲۶).

از سوی دیگر محمد مکانیک که اهل نماز خواندن هم نیست، این کتاب و کنش‌های پدر خالد را مدام به تمسخر می‌گیرد و در ادامه از زبان این شخصیت داستانی، ایدئولوژی غالب نویسنده در زمینه‌ی خرافه‌پرستی ملت بیان می‌شود. او می‌گوید:

«اسیر همین مزخرفاتیم که همیشه بدبختیم که همیشه باید مته خر کار کنیم و کیفش رو دیگران ببرن که همیشه توسری خور و گشنه هستیم...» (ص ۲۶ و ۲۷)

کشمکش اوسا حداد و محمد مکانیک تنها بر سر دعوی‌های کتاب *اسرار قاسمی* نیست، بلکه محمد مکانیک اساساً با مذهب و متعلقات آن نیز مخالف است. «اغلب انسان‌هایی با سطح فرهنگی پایین، در دام آداب و رسوم دست‌وپاگیر و نیازهای اولیه‌ی زیستی اسیرند و راهی برای به‌در شدن از این شب تاریک نمی‌شناسند» (یاوری، ۱۳۸۸: ۱۲۲). نویسنده‌ی رمان *همسایه‌ها* با انتقاد از این باورهای

این سیاست دیگه رسوا شده. اون دوره گذشت که اگه آب می‌خوردیم، می‌گفتن سیاست انگلیسیاس. حالا همه روشن شدن. حالا دنیا تکون خورده.

یکی‌شان سینه‌اش را صاف می‌کند و با صدای غرّا می‌خواند:

«از اندونزی تا اندلس همه‌جا پرچم خونین انتقام مّواج است» (ص ۱۶۹)

حتّی در بخش‌هایی از روایت می‌بینیم نویسنده که خود از سال ۱۳۲۷ عضو حزب توده بوده است، به‌صراحت از «جهان‌بینی مارکسیستی» — از زبان جوانان عمدتاً تحصیل‌کرده — یاد می‌کند:

«... اگه به حکم تاریخ، نفت باید تو یه مملکت ملّی بشه، فقط باید در جنوب ملّی بشه؟

درنگ می‌کنم که حرف‌های‌شان را بشنوم.

«اگه جهان‌بینی مارکسیستی داشتی هیچ‌چیز این حرفو نمی‌زدی...»

ایدئولوژی در این مبحث از رمان توسط نویسنده، مکان‌پیدایش ارزش‌های جدید می‌گردد، بدین ترتیب که این ارزش‌های نوین که غالباً در وضعیتی پنهان و خفته به سر می‌برند، بالاخره در قالب یک طرح ایدئولوژی قابل توجیه ظاهر می‌شوند. آنچه را که با عنوان ارزش‌های نوظهور یا جدید می‌نامیم، در واقع همان ارزش‌های قدیمی یا ارزش‌های موجود در جامعه هستند که احمد محمود با ایدئولوژی در قالب جدیدی به تعریف مجدد آن می‌پردازد. به تعبیری، احمد محمود در کتاب *همسایه‌ها*، علاوه بر روایت‌گری، می‌کوشد تا ایدئولوژی حاکم بر ذهن خود را به مخاطب القا کند؛ به بیانی دیگر، هدف نویسنده از نوشتن این رمان، تنها اعطای التذاذ هنری به مخاطب نیست، بلکه القای جهان‌بینی جدید به خواننده است.

از سویی نویسنده با به‌تصویرکشیدن رفتار دو قشر آگاه و ناآگاه، جهل و عدم آگاهی را عامل سیه‌روزی توده معرفی می‌کند. گاهی افراد جامعه از

«بسیاری از این اعتقادات خرافی، به آن دسته از پدیده‌های دینی مربوط است که به صورت آسیب اجتماعی درآمده‌است» (یاوری، ۱۳۹۹: ۱۰۵).

با توجه به این مسأله که ایدئولوژی سیستمی از ایده‌ها و قضاوت‌هاست، با منافع شخصی و جمعی افراد در رابطه قرار می‌گیرد، گاهی پیش می‌آید که یک ایدئولوژی در اثر ناامنی ناشی از اختلافات فرهنگی به وجود آید؛ مانند ایدئولوژی احمد محمود در رمان همسایه‌ها بر مبنای نفی خرافات. این ایدئولوژی که در اثر بیان احساسات و نوع جهان‌بینی نویسنده در یک حالات تهاجمی و ایجاد حس ناامنی در جامعه به وجود می‌آید، باعث پدیدآمدن ایدئولوژی از نوع اصلاح طلبی می‌گردد. احمد محمود بارها این نوع ایدئولوژی را در رمان همسایه‌ها به کار برده است.

وجود انگیزه و امید به تغییر میان توده برای دگرگونی نظام سرمایه‌داری و شکل‌گیری جامعه‌ی بی‌طبقه نکته‌ای است که باید به آن اشاره کرد. رئالیسم سوسیالیستی با ادعای آزادی انسان‌ها از یوغ بردگی کاپیتالیسم بر سر کار آمد (ژدانف، ۱۳۷۵: ۱۸۷) به بیانی دیگر، ترسیم دورنمای آرمانی و جامعه‌ای رویایی با ساز و کاری سوسیالیستی. این آرمان‌گرایی در نام مکتب رئالیسم سوسیالیستی دیده می‌شود؛ رئال و امر واقع، چیزی است که هست، و عینی و مادی است، اما در پاره‌ی دیگر نام، یعنی سوسیالیستی، امر موقوف به آینده می‌شود؛ امری آرمانی که در آینده اتفاق خواهد افتاد. آرمانی که درون شخصیت‌های داستان که هر کدام معرف یک مبارز توده‌ای در دنیای بیرون از داستان هستند، از کجا ناشی می‌شود؟ این آرمان و هدف برآمده از اندیشیدن به نتیجه‌ای است که در صورت پیروزی بر نظام سرمایه‌داری به دست می‌آید. خالد رفته رفته متوجه می‌شود که فقر، فحشا، فلاکت، عدم وجود بهداشت، عدم وجود رفاه و... نتیجه‌ی تجمیع ثروت میان نظام قدرت و نتیجه‌ی ملی‌نبودن صنعت نفت است و این جاست که رئالیسم سوسیالیستی به آرمان‌گرایی نزدیک می‌شود.

غلط و غلوآمیز تلویحاً آن را خدمت به استعمار و در راستای تحمیق مردم می‌داند (احمدی و دارابی، ۱۳۹۸: ۳۱۸).

از سوی دیگر، در حالی که انگلیس در خاک ایران امتیاز نفت را تصاحب کرده و حتی بیل و کلنگ نیز از خارج، وارد کشور می‌شود، پدر خالد به‌جای انجام کار مفید و منطقی، مترصد آن است که با انجام دستورات کتاب *اسرار قاسمی*، از «سختیان سرخ» جبه‌ای درست کند که هر وقت رو دوش بندازدش، غیب شود، یا جن تسخیر کند. در ادامه اما می‌بینیم که خالد و دیگر کارگران کارخانه‌ها و شرکت نفت تحت تأثیر اندیشه‌های مارکسیستی، به فکر تغییری در روند اوضاع جامعه می‌افتند. آن‌ها به‌جای پرداختن به مسائل روزمره‌ی زندگی و تن‌دادن به خرافات و حوائج جسمانی (مثل دوره‌ی اول زندگی خالد)، دست به اعتصابات و اعتراضات گسترده‌ای می‌زنند و می‌خواهند تا در تغییر سرنوشت خویش، سهیم باشند.

همچنین نوع نگاه بدبینانه‌ی نویسنده به تعصب در باورهای دینی را می‌توان در توصیفات او از حاج شیخ‌علی، روحانی شهر و دوست پدر خالد، مشاهده کرد. این روحانی مخالف تحصیل کردن است:

«اوسا حداد! خالد درس می‌خونه؟»

«بله آقا مدرسه میره...»

«کلاس چندمه؟»

«از دولتی سر شما کلاس چارمه آقا...»

«خب پس دیگه بسه... درس زیاد آدمو سر به هوا می‌کنه» (ص ۱۵ و ۱۶)

نویسنده با ارائه‌ی چنین وضعیتی فرهنگی از شخصیت‌های داستانی خود (حتی رهبران دینی همچون حاج علی)، درصد نشان‌دادن ایدئولوژی کوبنده و انتقادی خود در این داستان است، این‌که جهل و بی‌سوادی، مهم‌ترین عامل عقب‌ماندگی افراد جامعه و عدم درک منطقی آن‌ها است.

«خجالت می‌کشم. خانه‌ی دنگال، دیواره‌های گلی، تنور صنم، الاغ‌های رحیم خرکچی، گاری عمو بندر، چارچرخه‌ی کرم، در شکسته و بست خورده، اتاق‌های خفه و توسری خورده...» (ص ۱۸۳)

اوج اشاره به تفاوت طبقاتی در داستان آن‌جاست که خالد در کنار دختر مورد علاقه‌اش، سیه‌چشم روی نیمکت نشسته است و ناگهان مأمور مخفی شهربانی، پیدا می‌شود و خطاب به خالد می‌گوید:

«... فکر نمی‌کردم یک جوون بی‌سر و پا که پایینی شهر زندگی می‌کنه، بتونه با یه دختر مامانی رو هم بریزه» (ص ۲۲۷ و ۲۲۸).

پیرو این مؤلفه، باید «ریشه‌یابی مادی حوادث و پدیده‌ها» را هم افزود. مارکسیست‌ها، مسایل و پدیده‌های اجتماعی را «بر اساس شرایط تاریخی» (ایگلتون، ۱۳۵۸: ۷) و «ریشه‌های مادی پدیده‌ها» (لوکاچ، ۱۳۷۳: ۱) بررسی می‌کنند. «این بازتاب صرفاً ارائه‌ی پوسته‌ی سطحی واقعیت نیست، بلکه بازتابی حقیقی‌تر، کامل‌تر، زنده‌تر و پویاتر است» (سلدن و ویدسون، ۱۳۸۴: ۱۰۲). به نظر مارکسیست‌ها، اقتصاد زیربنای جامعه است و اساساً هر روبنای دیگری را زیربنای اقتصادی آن تعیین می‌کند (کالر، ۱۳۸۲: ۱۷۲). این‌که عمو بندر و دیگران بدبخت و مفلوکند، دلیلش نه تقدیر و سرنوشت، بلکه در نابودی اقتصاد جامعه و دیگر دلایلی است که در داستان بیان شده است. درواقع، شخصیت‌های رمان همگی به طبقه‌ی فرودست تعلق دارند. توجه به زندگی این شخصیت‌ها که نشان‌دهنده‌ی رابطه‌ی فرد با طبقه‌ی اجتماعی اوست، اهمیت بعد مادی پدیده‌ها را در داستان پررنگ‌تر نشان می‌دهد.

ایران در آستانه‌ی ملی‌شدن صنعت نفت از نظر اقتصادی جزو کشورهای عقب‌مانده به شمار می‌آمد. قدرت‌های بزرگ که منافع استعماری‌شان با جهل و ناآگاهی به حقوق مردم کشورهای استعمارزده گره خورده بود، همه تلاش خود را برای

طبقه‌ی کارگر دیگر به محصول تلاش خود دل می‌بیند و رهبران جامعه‌اش را نه تنها حامی خود نمی‌بیند؛ بلکه در تقابل و در ستیز با خود می‌شناسد. بهبود شرایط زندگی، رفاه نسبی، تغییر شرایط کار، به یک خواسته‌ی اجتماعی تبدیل می‌شود که جز با اتحاد توده به انجام نخواهد رسید.

۵،۳،۲ همبستگی استوار با توده‌های زحمتکش:

اصل «همبستگی با توده‌های زحمتکش»، در آثار محمود بسیار پررنگ دیده می‌شود، زیرا «آثار وی توصیفی از فقر و محرومیت انسان‌ها و روستاییان بی‌پناهی است که تحقیر شده و زخمی‌اند و یا شرح حال کارگران غربت‌زده‌ایست که بی‌پناه و آواره‌اند (میرعابدینی، ۱۳۷۷: ۵۸۳) و یا از ملتی می‌گوید که در فقر فرهنگی به سر می‌برند و این فقر فرهنگی در گفتگو و کنش شخصیت‌ها بسیار مشهود است. «از ویژگی‌های رئالیسم سوسیالیستی انتقادات کوبنده از اخلاقیات فرهنگی جامعه می‌باشد» (اصغری، ۱۳۸۵: ۳۱).

«شخصیت‌های همسایه‌ها - چه زن و چه مرد - اغلب با مسایل اجتماعی و معیشتی درگیر هستند؛ زیرا واقعیت‌های سخت و تلخ زندگی و فقر اقتصادی آن‌ها را ناگزیر از درگیر شدن و کشمکش با مسائل بزرگ می‌کند» (شکری، ۱۳۸۶: ۴۹۴). ناصر دوانی و بعد هم پدر خالد برای کار مجبور می‌شوند به کویت بروند. خواجه توفیق، بیکار و مفرغی است، زنش (آفاق) در کار قاچاق است. زن مش رحیم در اثر کمبود امکانات درمانی می‌میرد. احمد محمود راوی طبقه‌ی پایین جامعه است. در رمان همسایه‌ها وضعیت و کیفیت زندگی طبقه‌ی بالایی چندان نمود نمی‌یابد و هرچه هست، نمایش غم‌انگیز بی‌چیزی مردم فرودست است. مردمی که خالد در هیأت نماینده‌ی آن‌ها در داستان، به سبب پستی مکان زندگی، از دادن شماره‌ی تلفن و آدرس خود (به دختری که عاشقش شده) خجالت می‌کشند:

به کویت دچار مشکل مالی شده مجبور می‌شود در خانه‌ی مردم رخت شویی کند:

«- رفتین اونجا چه کار کنین؟»

رفتیم که مادر ملافه‌هاشون رو بشوره» (ص ۸۳)
نتیجه‌گیری

همسایه‌ها بازتاب فضای اجتماعی ایران در دوران ملی شدن صنعت نفت و زندگی طبقات زیرین جامعه است و حضور عناصر محتوایی به واقع‌گرایی اجتماعی وابسته است که این رمان را در زمره‌ی آثار مکتب رئالیسم سوسیالیستی قرار می‌دهد. احمد محمود با تأکید بر توصیف و تشریح واقعیات موجود در فضای اجتماعی ایران، سعی کرده است اوضاع جامعه‌ی خود را با تأکید بر تضاد طبقاتی و فشار اقتصادی حاکم بر قشر کارگر، فقر اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در بستر واقع‌گرایی به تصویر بکشد. این عنصر محتوایی در رمان همسایه‌ها، با حضور مردم فرودست و زحمت‌کش که زندگی فلاکت‌باری دارند، خود را بیشتر نشان می‌دهد. احمد محمود با نمایش تأثیر ظلم و انباشت قدرت و ثروت نظام حاکمه بر شرایط حاد اقتصادی کشور، به بروز فقر و رنج و ایجاد تضاد طبقاتی اشاره می‌کند. در ادامه با تصاویری از جوانان انقلابی همچون خالد و دوستانش، نشان می‌دهد که اگرچه فقر و رنج، این قشر را آسیب‌پذیر کرده، اما روشنفکران و مبارزان آزادی، با نشر عقاید و ایدئولوژی خود، آگاهی را میان آن‌ها بسط می‌دهند و موجب می‌شوند که بسیاری از افراد همین قشر با فاصله‌گرفتن از خرافه، جهل، فحشا و ... به راه مبارزه درآیند و در نهایت از میان همین طبقه، منجی ظهور می‌کند.

از مؤلفه‌های رئالیسم سوسیالیستی که در این رمان به صورت برجسته نمایان شده‌اند، عبارتند از:

مردم‌گرایی مانند مسائلی چون: تحوّل شخصیت خالد در روند تکامل اجتماعی، اهمیت کار و توده‌گرایی و طبقه‌ی دهقانان و کارگران و توده‌های مردمی، و نفی هرگونه حقوقی برای زنان.

عقب‌نگه‌داشتن ایران از رشد اقتصادی و به تبع آن رشد فرهنگی و سیاسی انجام می‌دادند. تنها موتور مولد اقتصاد ایران به دست انگلیسی‌ها مدیریت می‌شد و ضررهایی که این شرکت از نظر اقتصادی به ایران وارد کرده بود از شمار بیرون است. به عبارتی دیگر، انگلستان ثروت ملت ایران را غارت می‌کرد و مردم رنج‌دیده که در واقع مالک اصلی این دارایی‌ها بودند برای نیازهای اولیه‌ی زندگی خود دچار مشقت بودند.

در رمان همسایه‌ها، خالد شخصیت اصلی داستان پدرش ابزارآلات می‌فروشد. خالد با این‌که خود گرفتار فقر و مشکلات اقتصادی است، اما با دیدن حسنی و مشکلات اقتصادی او بیشتر رنج می‌کشد و از کمک‌کردن به حسنی برای درمانش غافل نمی‌ماند:

«تا برای حسنی کاری نکنم راحت نمی‌شوم، انگار خود من هستم که درد می‌کشم. به طرف امان‌آقا می‌روم. به یاد حرف شفق می‌افتم: - خالد همیشه یادت باشه که آدم‌های تهی‌دست اگه کمک همدیگه نکنند نابود میشن» (ص ۱۵۱)

اوضاع اقتصادی مردم آن‌قدر وخیم است که پدر خالد در توجیه خودکشی جعفر به او حق می‌دهد:

«- پدر چرا جعفر خستمال خودشو کشته؟»

- مگه آدم چقدر طاقت گشنگی و بیکاری و خفت و خواری رو داره؟» (ص ۱۰۲).

اوضاع نابسامان اقتصادی و امید به دست‌یافتن به زندگی بهتر، دلایلی بود که مردم جنوب را به مهاجرت به کشورهای عربی مجاور سوق می‌داد.

«آخه دیگه پوسیدم. آدم مگه چقدر می‌تونه بیکاری بکشه؟ بیشتر مردهای محله‌مان رفته‌اند کویت. علوان آهنگر، حسن نجار، زایر یعقوب» (ص ۱۰۵).

از دیگر نشانه‌های اوج فقر در میان شخصیت‌های داستان، کارکردن زنان در مشاغل پرزحمت است. مثلاً مادر خالد که با رفتن شوهرش

حزب گرایی و مسلک گرایی که با بیان ایدئولوژی‌های حاکم و غالب نویسنده همراه است، مانند نشان دادن احزاب و همبستگی با توده‌های زحمتکش، نشان دادن فقر شدید اقتصادی در جامعه‌ی ایران، توجه به بعد مادی پدیده‌ها.

سنخ گرایی مانند: توجه به واقع‌گرایی در ترسیم جنگ و مبارزه، مبارزات جوانانی چون خالد و دوستانش در راه ملی‌شدن صنعت نفت، شکنجه‌ی زندانیانی چون خالد و ...

iv یکی از دو شاخه‌ی اصلی حزب سوسیال دموکرات کارگری روسیه که به رهبری لنین حزب کمونیست شوروی را تشکیل دادند.

منابع

منابع فارسی

تراس، ویکتور. (۱۳۸۴). **تاریخ ادبیات روس**. ترجمه ی علی بهبهانی. تهران: نشر علمی فرهنگی.

حبیب، م. ا. ر. (۱۳۸۶). **رنالیسم سوسیالیستی در فرهنگ اندیشه‌ی انتقادی از روشن‌فکری تا پسامدرنیته**. ترجمه‌ی پیام یزدان‌جو. ویراسته‌ی مایکل پین. تهران: مرکز.

حسینیان، روح‌الله. (۱۳۸۴). **نقش فدائیان اسلام در تاریخ معاصر ایران**. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

خانی، سعیده. (۱۳۹۳). «**رنالیسم سوسیالیستی در آثار داستانی جبران خلیل جبران**». پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد. دانشگاه مازندران. دانشکده‌ی علوم انسانی.

خلیلی، نیره. (۱۳۹۰). «**نمود رنالیسم سوسیالیستی در شعر معین بسیسو**». پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد. دانشگاه مازندران. دانشکده‌ی علوم انسانی.

داد، سیما. (۱۳۸۷). **فرهنگ اصطلاحات ادبی**. چ ۴. تهران: انتشارات مروارید.

رزمجو، علی اکبر. (۱۳۷۸). **حزب پان ایرانیست**. تهران: مرکز انقلاب.

ابراهیم‌تبار، ابراهیم؛ منصوریان، حسن و نساء ابراهیم‌تبار. (۱۳۹۵). «**بررسی عناصر داستانی در رمان همسایه‌ها اثر احمد محمود**». **بهارستان سخن**. س ۱۳. ش ۳۴. صص: ۶۱-۷۸.

هارتلی، اریک. (۱۳۳۲). **رنالیسم سوسیالیستی**. ترجمه‌ی کاوه دهگان. مجله‌ی ادبیات و زبان‌ها. ش ۲. صص ۶۷-۶۰.

اصغری، جواد. (۱۳۸۵). **رنالیسم اجتماعی در آثار نجیب محفوظ و محمود دولت‌آبادی**. رساله‌ی دکتری تخصصی. دانشگاه تهران. ایگلتون، تری. (۱۳۵۸). **مارکسیسم و نقد ادبی**. ترجمه‌ی محمدامین لاهیجی. تهران: نشر کار.

بشیری، زهرا. (۱۳۹۵). «**بررسی رنالیسم سوسیالیستی در رمان‌های دن آرام اثر میخائیل شولوخوف و کلیدر اثر محمود دولت‌آبادی**». پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد. دانشگاه مازندران. دانشکده‌ی علوم انسانی.

پرهام، سیروس. (۱۳۵۳). **رنالیسم و ضد رنالیسم در ادبیات**. چ ۳. تهران: نیل.

لوکاچ، گئورگ. (۱۳۷۳). **پژوهشی در رئالیسم اروپایی**. ترجمه‌ی اکبر افسری. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

محمود، احمد. (۱۳۵۲). **همسایه‌ها**. چ ۱. بی‌جا.

مک کوئیلان، مارتین. (۱۳۸۴). **پل دومان**. ترجمه‌ی پیام یزدان‌جو. تهران: نشر مرکز.

ملکی، خلیل. (۱۳۵۷). **تاریخ سوسیالیسم**. چ ۲. تهران: انتشارات رواق.

میرعابدینی، حسن. (۱۳۷۷). **صد سال داستان‌نویسی ایران**. تهران: نشر چشمه.

نوروزی، مهناز. (مهرماه ۱۳۹۶). «تأثیر انقلاب اکتبر روسیه و جنبش‌های کمونیستی بر ادبیات فارسی و داستان‌نویسان ایرانی». **مجله‌ی فرهنگ امروز**. ش ۱۹. صص ۷۹-۸۱.

وبر، ماکس. (۱۳۹۳). **سوسیالیسم**. ترجمه‌ی حسام حسین‌زاده. چ ۱. کتاب فردا.

ویلیامز، ریموند. (۱۳۸۶). **رئالیسم و رمان معاصر: نظریه‌های رمان**: از رئالیسم تا پسامدرنیسم. ترجمه‌ی حسین پاینده. تهران: نیلوفر.

راوندی، مرتضی. (۱۳۷۴). **تاریخ اجتماعی ایران**. چ ۸. تهران: نگاه.

ساچکوف، بوریس. (۱۳۶۲). **تاریخ رئالیسم**. ترجمه‌ی محمدتقی فرامرزی. چ ۱. تهران: نشر تندر.

سلدن، رمان و پیتر ویدوسون. (۱۳۸۴). **راهنمای نظریه‌ی ادبی معاصر**. ترجمه‌ی عباس مخبر. چ ۳. تهران: طرح نو.

سیدحسینی، رضا. (۱۳۸۷). **مکتب‌های ادبی**. چ ۱. چ ۱۵. تهران: نگاه.

شمیسا، سیروس. (۱۳۹۱). **مکتب‌های ادبی**. چ ۲. تهران: قطره.

قادری، ابراهیم. (۱۳۹۷). «رئالیسم سوسیالیستی در رمان نفرین زمین جلال آل احمد و رمان از الزلال طایر و طار». **دانشگاه علامه طباطبایی**. دانش‌کده‌ی ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی.

قاسم‌زاده، محمد. (۱۳۸۳). **داستان‌نویسان معاصر ایران: گزیده و نقد هفتاد سال داستان‌نویسی معاصر ایران**. تهران: هیرمند.

عسگری حسنکلو، عسگر. (۱۳۸۷). **نقد اجتماعی رمان معاصر فارسی با تأکید بر ده رمان برگزیده**. تهران: فرزانه روز.

کالر، جان‌اتان. (۱۳۸۲). **نظریه‌ی ادبی**. ترجمه‌ی فرزانه طاهری. چ ۱. تهران: مرکز.

منابع لاتین

Lenin, V. I. (1943). Collected Works. International Affairs Review Supplement. Issue 11, 1 March